

הקובע מקום לתפילתו

"מלאים זיו ומפיקים נוגה" – בפיוט זה ישנה הבחנה בין 'זיו' לבין 'נוגה'. זיו משקף תכונה פנימית, אור פנימי שממלא את האדם, ונוגע בקיום האישי האינטימי של הפרט. נוגה פירושו הצורה שבה אור זה נקלט כלפי חוץ. הנוגה חיצוני יותר, אמנם מאיר הוא לאחרים, אך אינו משקף במלואו את הזיו הפנימי של הקיום. לכן, מעניין שהפיוט ממשיך "נאה זיום בכל העולם". "נאה נוגם בכל העולם" לא נאמר, אלא דווקא "נאה זיום". הדבר שבסופו של דבר משפיע כלפי חוץ אינו ברק הנוגה, אלא הזיו – האור הפנימי. הנוגה אולי יכול להרשים, יכול להיות מקור להשראה, אבל אין ביכולתו להיות יותר ממה שהוא בעצמו – משהו חיצוני, רגעי וחלקי. בסופו של דבר, מה שמשפיע כלפי חוץ הוא האור הפנימי – "נאה זיום בכל העולם". אפשר לומר שרב ליכטנשטיין הכ"מ היה איש של זיו – לא איש של נוגה. הוא היה איש שקט, עם קיום פנימי עמוק, אמת פנימית מאוד עמוקה. בתקופה האחרונה אנו עדים להשפעה האדירה שהייתה לו, עד כמה הוא נגע ללבם של אנשים; עדים לגודל ההערכה, האהבה והכבוד כלפיו. בהשאלה אפשר לומר "נאה זיוו בכל העולם".

ברצוני לנסות לגעת קצת בזיוו של רבי. אין בכוונתי לעסוק בתכונות הידועות; תלמיד חכם, גאון, למדן, בקי, מתמיד, ירא שמים, אוהב ה', צדיק, ישר ואיש של הגות. דברים אלו ודאי נכונים, אבל אני רוצה לנסות לגעת, באופן חלקי אמנם ובכל זאת, לגעת בזיו.

ברצוני לפתוח בטענה פשוטה שרב אהרן היה קובע מקום לתפילתו. היה לו מקום קבוע בבית המדרש. כמובן, אין כוונתי למקום הפיזי, לימין ארון הקודש, במקביל לרב עמיטל זצ"ל שישב משמאל לארון. כוונתי לגמרא תמוהה במסכת ברכות (ו, ב):

אמר רבי חלבו אמר רב הונא כל הקובע מקום לתפלתו א-להי אברהם בעזרו. וכשמת אומרים לו: 'אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו'.

נחלקו הראשונים בפירוש דין זה. לפי תלמידי רבינו יונה,¹ רב הונא מחייב קביעות מקום רק בתפילה מחוץ לבית הכנסת. לא ראוי להתפלל בכל מקום שלבו של אדם חפץ, ולכן מי שאינו נמצא בבית כנסת, עליו לקבוע את המקום כדי לייחדו

* על פי דברי הספד שנאמרו בגבעת זאב.
1. ברכות דף ג, ב בדפי הרי"ף ד"ה כל הקובע.

ולהקדישו כמקום הראוי לעמידה לפני הקב"ה. יש מידה של זלזול באדם המרגיש שיכול לעמוד לפני ה' בכל מקום שיפרוש כפיו. אבל בבתי כנסיות שהם מקדש מעט, אין צורך לקבוע מקום. גם לדעת הכלבו,² אין צורך לקבוע מקום בתוך בית הכנסת. להבנתו, דינו של רב הונא דורש שיהיה לאדם בית כנסת קבוע. לעומת זאת, לדעת הרא"ש,³ יש אכן דרישה שיהיה לאדם מקום קבוע גם בתוך בית הכנסת.

אך גם אחרי כל הפירושים, אין אנו מבינים את פשט הסוגיה. מהו פירוש דברי הגמרא שכאשר מת אדם שקבע מקום לתפילתו אומרים בהספדו: "אי עניו, אי חסיד, מתלמידיו של אברהם אבינו"? יש כאן רשימה של סופרלטיבים שאמורים לומר בהלווייתו של אחד שקבע מקום לתפילתו. באמת מגיע לו יישר כח, הרי הוא קנה מושב בבית הכנסת. אבל האם זה מצדיק להכריז עליו בהלווייתו שהוא היה עניו, וחסיד ומתלמידיו של אברהם אבינו?

כדי להבין סוגיה זו, עלינו להתבונן בהמשך הגמרא:

ואברהם אבינו מנא לן דקבע מקום? דכתיב: 'וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם', ואין עמידה אלא תפלה שנאמר: 'ויעמוד פינחס ויפלל'.

הגמרא בפרק תפילת השחר לומדת מפסוק זה שאברהם תיקן תפילת שחרית (כו), (ב):

אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם, ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר ויעמוד פינחס ויפלל.

אולם, אם אנחנו מסתכלים על ההקשר המקראי, לכאורה דרשה זו לא מובנת. באיזה הקשר נאמר "וישכם אברהם בבוקר"? אחרי הפיכת סדום ועמורה, אברהם השכים בבוקר, השקיף על פני סדום וראה כי עלה קיטור הארץ כקיטור הכבשן. על אותו בוקר נאמר "וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם" - "עמד" לשון עבר. אם עמד הוא לשון תפילה, וכתוב עמד בלשון עבר, על איזו תפילה מדובר? על התפילה של היום הקודם, כאשר אברהם התפלל והתחנן להציל את סדום! מתי אברהם התפלל ביום הקודם? המלאכים הגיעו אל אברהם כחום היום, ובערב הגיעו

2. סימן יא.

3. ברכות א', ז.

לסדום. אז נראה להסיק מדרשה זו שאברהם תיקן תפילת מנחה,⁴ ואיך דרשו רבותינו מפסוק זה שאברהם תיקן תפילת שחרית?

התשובה לשאלה זו נמצאת בסוגיה שהתחלנו בה: "ואברהם אבינו מנא לן דקבע מקום דכתיב: וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם". השאלות הבאות גנוזות בדיוק של חז"ל; למה הלך אברהם דווקא לאותו מקום שהתפלל בו ביום הקודם? וכי לא הייתה שום תצפית אחרת ממנה היה אפשר להשקיף על פני סדום? ולמה חשוב לתורה לציין את מיקומו של אברהם - "אל המקום אשר עמד שם"? לאור שאלות אלו, חז"ל ברוחב דעתם הגיעו למסקנה שהסיבה שאברהם חזר למקום בו התפלל אמש היא על מנת לשוב ולהתפלל. ובכן, אברהם השכים בבוקר, חזר למקום שהתחנן והתחיל להתפלל פעם נוספת. אם לומדים אנו מפסוק זה שאברהם קבע מקום לתפילתו, פירוש הדבר, שהוא השכים בבוקר והתפלל תפילת שחרית.

כך דרשו חז"ל. אך עדיין עלינו להבין את המשמעות של דברי רבותינו. אברהם אבינו קם בבוקר אחרי התפילה הארוכה של היום הקודם, כאשר התחנן להציל את סדום. הוא קם בבוקר, ומה נגלה לנגד עיניו? קיטור הארץ! מה אם כן קרה לתפילותיו? כיצד הגיב אברהם? מצד אחד, היה אפשר לצעוק כלפי שמיא; 'איפה החסד, איפה הרחמים!' אברהם לא צעק. היה אפשר לקבל את גזרת הקב"ה בהכנעה, בבחינת "וידום", ולחזור בשקט לאוהלו. אבל לפי חז"ל, אברהם בחר בדרך שלישית. הוא ראה את קיטור הארץ, את הפיכת סדום ועמורה, ואז התפלל שוב. משמעות קביעות המקום של אברהם אינה מתמצה אפוא בשאלה של מקום, זוהי שאלה של גבורה, להתגבר, להתעלות ולהתפלל. מהן כוחות הנפש שסייעו לאברהם לחזור לאותו מקום ולהתפלל, אחרי שנכח לדעת שכל תפילותיו של אמש לא התקבלו? לפי חז"ל, התשובה היא ענווה וחסידות, 'אי עניו, אי חסיד, מתלמידיו של אברהם אבינו'.⁵

ענווה מן התורה מנלן? ממשה רבנו, העניו מכל אדם. התורה מספרת על ענוותנותו של משה לאחר דברי מרים ואהרון אודות האשה הכושית. מדוע דווקא שם הזכירה התורה את ענוות משה? מה היה מיוחד באותו אירוע? מרים ואהרון אמרו "הרק אך

4. עיין ביומא כח, ב "צלותיה דאברהם אבינו מכי משהרי כותלי", ובמפרשים שם.

5. עיין מה שכתבתי בדף קשר של ישיבת הר עציון גל' 823.

במשה דבר ה' הלווא גם בנו דבר" (במדבר י"ב, ב) - גם אנחנו נביאים. כיצד מגיב הקב"ה? "לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט" (שם n-z) - אי אפשר להשוות ביניכם לבין משה רבנו. אין שום דמיון בין נבואת משה לנבואתם. משה שתק, ומדוע לא הגיב? התורה מספרת שהוא היה עניו. כלומר, עקב הענווה שבו, משה הרגיש באמת שאין הוא טוב יותר מאהרן ומרים. בעיני משה, רמת הנבואה אליה הגיע לא הייתה משהו מיוחד, וטענת אהרן ומרים הייתה נכונה.

הסיפור שמקדים את סיפור אהרן ומרים הוא סיפורם של אלדד ומידד שהתנבאו במחנה. יהושע דרש שמשה יפסיק אותם: "אדני משה כלאם" (שם י"א, כח). ומשה ענה לו: "המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם" (שם ט) - אין בי משהו מיוחד. הלוואי וכל אחד בעם ה' יגיע לנבואה. אנחנו מזהים קו אופייני במשה רבנו, הוא מרגיש באופן עמוק שאין הוא טוב יותר מזולתו.

לאחר מעמד הר סיני, בני ישראל באו אל משה ובקשו ממנו לקבל את התורה עבורם: "ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו א-להים פן נמות" (שמות כ', טז). משה רצה שהעם יקבל את התורה בצורה ישירה וענה: "אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא הא-להים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו". לפי רש"י משה התאכזב מבקשת העם (דברים ה', כד):

ואת תדבר אלינו - התשתם את כחי כנקבה שנצטערתי עליכם ורפיתם את ידי כי ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו מאהבה וכי לא היה יפה לכם ללמוד מפי הגבורה ולא ללמוד ממני.

אבל כיצד הגיב הקב"ה? "שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך היטיבו כל אשר דברו" (דברים ה', כה). משה הצטער, אך מנגד קבע הקב"ה: "היטיבו כל אשר דברו". בניגוד למשה האומר "אל תיראו", הקב"ה אומר: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי (שם, נו).

מסתבר, שאחת המטרות של מעמד הר סיני הייתה דווקא לטעת בלב בני ישראל את היראה מפני ה'. כך היה רצונו של ה' כביכול, שהעם יירתע מקול ה' ומן האש הגדולה, ויבקש ממשה לקבל את שאר התורה. אבל משה, בענווה שאפיינה אותו, לא הבין מדוע העם לא רצה לקבל את שאר התורה באופן ישיר, "ומי יתן כל עם ה'

נביאים". ובכן, הצטער ותש כחו, כאשר מנקודת מבטו, העם ויתר על ההזדמנות לקבל את התורה מפי הגבורה.⁶

הלוא זה התחיל בסנה: "מי אנכי כי אלך אל פרעה", "שלח נא ביד תשלח". הענווה המאפיינת את משה היא ענווה אישית, כלפי זולתו, לא רק ענווה דתית כלפי הקב"ה בבחינת "אנכי עפר ואפר".⁷

אחד מקווי האופי הבולטים של רבי הכ"מ היה הענווה האישית הפשוטה. במובן העמוק, הוא לא הרגיש שהוא טוב יותר מאף אחד אחר. יש הרבה סיפורים אודות רבי הקשורים לתכונה הזאת. הוא לא השפיל את עצמו על מנת לתקן את מידותיו. הוא פעל כך באופן פשוט. הוא לא נתן לתלמידיו לשאת את ערמת הספרים מבית המדרש עד לכתה ובחזרה לבית המדרש – והערמה הייתה גדולה וכבדה. כאשר הוא נסע באוטובוס, הוא לא נתן לתלמיד לעמוד כדי שהוא ישב (אבל אם שמע שתלמידי הישיבה לא קמו כדי לתת מקום לשיבה או לאשה בהריון, היה שוטף את כל הישיבה בשיחת מוסר). פעם אחת, בנסיעה לחתונה, היו כמה תלמידים שנאלצו לעמוד. כעבור מחצית הדרך, קם רבי מהמושב ואמר לאחד מאותם התלמידים לשבת במקומו. התלמיד לא הבין אותו, אז רבי הסביר "אתה עמדת חצי הדרך ואני ישבתי – עכשיו הגיע תורך לשבת". ידיד שלי סיפר שפעם אחת איחר רבי לשיעור, לכן יצא מהכיתה לרגע וראה את רבי עומד מאחורי קבוצה של ילדים קטנים, תלמידי בית הספר היסודי, ומחכה לתורו לשתות מים. הרי הגיע מירושלים ורצה לשתות לפני השיעור, אז חיכה עד שתורו יגיע. פעם אחת הלכתי להסתפר בירושלים. לאחר שנכנסתי, הגיע רבי. היה ברור לשנינו שברגע שתורי יגיע אוותר לו. כמה דקות לפני שהגיע תורי, הוא אמר לספר, "יש לי כמה סידורים, בבקשה תשמור לי על התור", ויצא. הוא השקיע מחשבה כיצד יצליח להתחמק מכך, והרעיון שאוותר לו ממש הטריד אותו. מדוע זה הטריד אותו? ברור שרבי לא רצה להשתמש במעמד שלו כראש ישיבה כדי לקבל הטבות, בבחינת "המשתמש בתגא חלף" (אבות א', יג). אבל נראה לי שהיה בכך משהו יותר עמוק.

רבי לא סיפר סיפורי ילדות רבים. אבל היה סיפור אחד שעליו רבי חזר בכמה הזדמנויות, וברור שהוא היה בשבילו אירוע מכונן. כשלמד בתיכון, במתיבתא רבנו

6. עיין מה שכתבתי על פרשת יתרו בבית המדרש הווירטואלי.

7. עיין מה שכתבתי לפרשת נצבים וילך בבית המדרש הווירטואלי.

חיים ברלין, רבי זכה לכינוי "בייב" בזכות היותו הצעיר שבחבורה. פעם אחת, במחנה הקיץ של חיים ברלין, הוא חיכה בתור כדי לשחק 'פינג פונג'. בהגיע תורו, ניגשו כמה מבחורי הישיבה ותבעו לשחק לפניו בזכות היותם 'אלטער בוחרים' (בחורי ישיבה מבוגרים). כל פעם שסיפר את הסיפור הזה, היה רבי מסיים "הטעם המר עדיין בפיו". הרגשת התסכול האכזבה וההשפלה מצד אחד, ומה שזיהה כפגם מוסרי של אותם 'אלטער בוחרים' מאידך, השפיעו עליו עמוקות. הוא החליט באותה עת שלא להשתמש לעולם במעמדו בצורה כזאת, ולעולם לא לגרום לאף אחד לטעום את הטעם המר שליווה אותו מאז.

פעם שאלתי את רבי מסוגיה מפורשת בכתובות (צ, א):

אמר ר' חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המונע תלמידו מלשמשו כאילו מונע ממנו חסד שנאמר: 'למס מרעהו חסד' רב נחמן בר יצחק אומר אף פורק ממנו יראת שמים שנאמר: 'ויראת שדי יעזוב'.

"מדוע אם כן רבי מונע את תלמידיו מלשמשו" שאלתי. אני לא זוכר בדיוק את תשובתו, אבל התשובה האמיתית היא שהוא פשוט לא היה מסוגל. הטעם המר עדיין היה בפיו. מבחינתו זה פשוט לא היה מוסרי, שהרי אין הוא יותר טוב מאף אחד אחר.

אבל יש עוד סוג של ענווה, הענווה של אברהם אבינו. כאשר התחנן להקב"ה להימנע מהשחת סדום, הקדים ואמר: "אנוכי עפר ואפר". זוהי ענווה דתית כלפי הקב"ה - "הצנע לכת עם א-לוהיך". ברור שיש קשר, קל וחומר אפילו, בין ענווה אישית לענווה דתית, וגם אצל משה רבינו יש ביטויים של ענווה דתית. הלוא כל ספר דברים מתעד את ניסיונו של משה לחזק את ידי בני ישראל, שעתידים להיכנס לארץ ישראל בלעדיו. דבריו מכוונים כלפי כמה מטרות, שאחת מהן "למען יאריכון ימיך" - למנוע גלות אפשרית. אחרי שמשה גמר את דבריו, הקב"ה גילה לו ביום מותו שלא הצליח במטרה זו (דברים ל"א, טז-יח):

הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרבו ועזבני והפר את בריתי אשר כרתי אתו. וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתני פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות רבות וצרות... ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים.

כמה שטרח בימיו האחרונים, כמה שלימד את העם, שחיזק ידיהם, בסופו של דבר לא הצליח - וקם העם הזה וזנה. משה רבנו לא צעק כלפי שמיא, אך גם לא קיבל את גזרת הקב"ה בהכנעה וחזר בשקט לאוהלו, אלא בחר בדרך שלישית - הוא

שינה את התוכנית כדי להתאימה למציאות החדשה שהתגלתה לו, ולימד את העם את שירת האזינו על מנת להכינו לעתיד (ל"א, כה-ל):

הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושוטריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בם את השמים ואת הארץ. כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם. וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תומם.

כך ביומו האחרון הכין משה את בני ישראל לעתיד שפתאום התגלה לו. כך בישר להם שאמנם הם עתידים לגלות, אך עתידים גם להיגאל. בעקבות ההודעה הא-לוהית, משה התבקש בסוף לשנות את הכיוון וכך עשה העניו מכל אדם, בלא התרסה כלפי שמיא. בהכנעה קיבל את הגזרה ופעל על פיה, שהרי יש קשר בין ענווה אישית לבין ענווה דתית.

גם אצל רבי הייתה מידה עמוקה של ענווה דתית. ביחס לשואה קבע⁸:

הדבר הראשון המתבקש איפה בהתייחסות לשואה, הוא ענווה מוחלטת והתבטלות מוחלטת, בראש ובראשונה ענווה ביחס לקב"ה, הימנעות מכל אותם דיבורים – פילוסופיים ותיאולוגיים למיניהם – הנשמעים מימין ומשמאל גבוהה גבוהה, המתבקשים לתת הסברים כאלה ואחרים שעה שמדובר בתופעה שהשתיקה יפה לה.

בהזדמנות אחרת, רבי הרחיב את הצורך לענווה ביחס לכל פרשנות היסטורית (באור פניך יהלכון עמ' 143):

יש צורך שנלמד (מן השואה) את מידת הענווה בכל הקשור לפרשנות היסטורית. מי שאינו יודע לתת תשובה לאשר התרחש בשואה, לא ירוץ לתת הסברים לתופעות שקורות בימינו.

כתגובה לטוענים שהם מבינים את חשבונותיו של הקב"ה, נהג רבי לצטט את הגמרא בברכות העוסקת במה שבלעם העיד על עצמו "וידע דעת עליון": "השתא דעת בהמתו לא הוה ידע, דעת עליון הוה ידע?" (דף ז, א).

מ"ר היה דוגמא של ענווה אישית במובן הפשוט, שהייתה קשורה לענווה דתית עמוקה.

אברהם אבינו, אחרי כל תחנוניו ותפילותיו, קם בבוקר וראה שעלה קישור הארץ כקישור הכבשן. כיצד הגיב? אברהם הבין שאדם אינו מסוגל להבין הכל. אמנם הוא התפלל, אבל אין זה אומר שהוא צדק, ולכן הוא קיבל בהכנעה את הגזרה. התבטלות - אנוכי עפר ואפר. כלומר, אברהם קבע מקום לתפילתו דווקא לאחר שקם בבוקר ונכח לדעת שתפילותיו לא התקבלו, והוא עשה את המעשה ההירואי והתפלל שוב. הרי לנו, שקביעת מקום גיאוגרפי היא ביטוי לקביעות מקום רוחנית; תפילה קבועה - בין אם התקבלו התפילות, בין אם לא התקבלו, בזמן שמחה כמו בעתות צרה. ובכן התכונה הראשונה של 'הקובע מקום לתפילתו' כאברהם היא ענווה - ענווה עמוקה.

התכונה השנייה שהגמרא מציינת היא חסידות. חסידות באה מהמילה 'חסד', וצדיק בא מהמילה 'צדק'. יש צדיק ויש חסיד. צדיק עושה כל מה שצריך ואינו עושה מה שאסור לו לעשות. הוא פועל מתוך רגש של צדק, ועושה את הדבר הנכון. אבל מה שדוחף את החסיד זהו חסד ואהבה.

כאשר אברהם אבינו חזר באותו בוקר ושוב התפלל, מה הניע אותו? מצד אחד ענווה, כפי שראינו, ומצד שני אהבתו לקב"ה, שכן אצלו התפילה לא הייתה אמצעי כדי להשיג את מבוקשו מהקב"ה. אברהם התפלל מתוך געגועי אהבה וקשר להקב"ה. התפילה היא דרך שבה אדם יכול לדבר עם הקב"ה, דרך לתקשורת בין האדם לקונו. אברהם הבין שאמנם הקב"ה אינו נענה לכל בקשה, אבל הקב"ה אכן שומע תפילה. כאשר אדם מתפלל, "קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת". כאשר התפילה היא כנה ואמתית, אז הקב"ה הוא קרוב. אברהם רצה בקירבה. זה מה שחסיד רוצה. מה שדוחף אותו הוא געגוע וצימאון לקירבה להקב"ה.⁹

כאשר אנחנו מדברים על מו"ר, מה שדחף אותו הוא החיפוש של הקירבה להקב"ה. חז"ל אומרים שיש שני סוגים של עבודת ה' (ספרי דברים פרשת עקב פסיקא מא):

ולעבדו - זה תלמוד... וכשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תלמוד קרוי עבודה, דבר אחר ולעבדו זו תפלה אתה אומר זו תפלה או אינו אלא עבודה תלמוד לומר: 'בכל לבבכם ובכל נפשכם' וכי יש עבודה בלב הא מה תלמוד לומר: 'ולעבדו' זו תפלה.

9. מסתבר שיש קשר בין אברהם איש החסד כלפי זולתו, לבין היותו חסיד כלפי שמיא.

יש שני ערוצי תקשורת בין האדם לבין הקב"ה, ערוצים שכיוונם הפוך. ערוץ אחד הוא תפילה - כאשר אדם מתפלל והקב"ה שומע. תפילותיו של רבי הכ"מ היו תפילות של אוהב שמחפש את המאהב, כביכול. תפילות של שיר השירים, של הרעיה המבקשת את דודה.¹⁰ הערוץ השני הוא תלמוד תורה. דרך לימוד התורה אנו שומעים וקולטים את דבר ה'.

החסיד חפץ בקרבה לקב"ה. היו לרבי הישגים חשובים בתחום הלמדני. מספר מאמרים נכתבו בניסיון להגדיר את תרומתו הייחודית לעולם התורה.¹¹ הוא לא רק חידש חידושים, אלא שאף לבנות מערכת כוללת. בשנה הראשונה שלי בישיבה למדנו גיטין אצל רבי. בסוף הזמן, רבי החליט שהוא ייתן סדרה של שיעורי חזרה על מה שלמדנו.¹² בשיעורי החזרה, פתאום גילינו כיצד כל שיעור שהרב העביר על סוגיה מסוימת היה חלק ממערך גדול יותר. הוא לא הוסיף מאומה למה שכבר לימד במשך השנה, אלא רק הראה לנו כיצד כל פרט מתחבר לתמונה גדולה ומרהיבה. זאת היתה סדרת השיעורים הטובה ששמעתי מעולם. במשך השנים הבנתי, שרבי לא רק בנה מערכת לכל מסכת גיטין, אלא לסדר נשים בכלל, ובעצם לש"ס כולו. הכל היה מחובר לתמונה רחבה אחת. זה היה מדהים. זו הייתה פריצת דרך.

כיצד הגיע לזה? נכון שהיה גאון, וברור שהיה לו זיכרון נפלא, ועדיין אפשר לשאול מה דחף אותו להגיע לכך, והתשובה היא אהבה. להבין את דבר ה' היה בשבילו דרך להתחבר אל הקב"ה. הדברים מפורשים במאמרים שכתב, ובשיחות שנרשמו על ידי תלמידיו. וכך אמר בשיחותיו עם הרב סבתו שליט"א (מבקשי פניך 18-20):

מי שמאמין בכל נימי נפשו שהתורה שהוא לומד היא תורת ה' ודבר ה'... המגע שלו עם התורה הוא מגע עם דבר ה', והעיסוק שלו בתורה הוא קשר עקיף עם הקדוש ברוך הוא. לכן המגע בתורה הוא חוויה ייחודית שאין דוגמתה... הזיקה הייחודית הזאת היא בעבורי, כעובד ה', יסוד קיומי נפשי... מכאן נובעת אותה תחושה מיוחדת של רוממות רוח בלימוד תורה... דקארט אמר לנו: "אני חושב

10. ראה התפילה במשנת הגר"ד סולובייצ'יק זצ"ל עלון שבות גליון 149 (תשנ"ז), עמ' 79-91, ושברון לב ותמהון לבב הרהורים על עבודת ה' במודרנה עלון בוגרים יד.

11. ראה מר' חיים מבריסק והגר"ד סולובייצ'יק ועד שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין - על גלגוליה של מסורת בריסק נטועים ט, ו 1 Hiddush within the Beit Medrash: R. Aharon Lichtensein's Approach to Lomdus as an Adaptive Improvement to the Brisker Derekh Tradition vol. 47 no. 4.

12. ראה שיעורי חזרה במסכת גיטין מפי מורנו הרב ליכטנשטיין עלון שבות 141-140.

משמע אני קיים". עוד הרבה יותר מתחושת הקיום אני מרגיש שאני מאמין. אני חש קרבה לקדוש ברוך הוא יותר מכל דבר אחר¹³.

ובכן, קביעת המקום לתפילה של אברהם פירושה לקום בבוקר לאחר שהתפילות של אמש לא התקבלו ולהתפלל שוב. חז"ל הצביעו על שתי תכונות של אברהם כדי להסביר תופעה זו. האחת ענווה - הבנה עמוקה שגזרת הקב"ה היא הדבר הנכון, גם אם אנו חשבנו אחרת. לכן, אין מקום לאכזבה, למרירות או לתסכול. והתכונה השנייה, תכונת האהבה והחסידות שהובילה לכך שתפילתו של אברהם לא הייתה רק אמצעי להשגת מבוקשו, אלא דרך של תקשורת שבה האדם מתחבר עם בורא עולם.

כבר ציינתי שרב אהרן היה קובע מקום לתפילתו. יותר מארבעים שנה רבי היה מתפלל במקומו הקבוע מימין לארון הקודש. יכין ובועז - רב אהרן הכ"מ מימינו ורב עמיטל זצ"ל משמאלו. זה היה המקום בו למד. זה היה המקום בו התפלל ביני עמודי היכא דהוו גרסי. גם בשנה האחרונה שבה כבר היה קשה לו להגיע לבית המדרש, כמעט בכל יום שכוחותיו אפשרו לו, דלת בית המדרש הייתה נפתחת ורבי היה נכנס בהליכון, והולך לאורך בית המדרש למקומו הקבוע. היה לו קשה, המאמץ הפיזי היה גדול, ולאחר מכן הוא סבל מעייפות. אבל זה היה המקום שהוא היה צריך להיות בו, במקום שבו התפלל, במקום שבו למד, שם הוא הרגיש קרוב להקב"ה. מקום זה נתן לרבי מנוחת נפש. הוא אמר שמה שחזיק אותו היה הרגשת הקרבה לשכינה. שם במקומו הקבוע הוא הרגיש קרוב לשכינה. באותו מקום שהוא קבע לתפילתו לתלמודו ולעבודתו, "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתני בבית ה' כל ימי חי".

אני מקווה שבדברים אלו הצלחתי במקצת להצביע על חלק קטן מהזיו, מהאור הפנימי שכל כך מילא אותו. הענווה האישית הפשוטה, הענווה הדתית העמוקה והאהבה העמוקה כלפי בורא עולם, אלו הם חלק מהאור הפנימי מהזיו שנאה בכל העולם.

13. ראה <http://etzion.org.il/vbm/english/archive/ral3-1> Leaves of Faith vol 1 ch 1,3,4 stu.htm